

Ե.

Ըսէ՛, միայն ակիքն է որ կը փչէ
Քաղցրագոյնակն իր շափիւղան ծովային՝
Այս արին զէ՛մ ուր կը ննջն մաշաւէտ...
Ըսէ՛, միայն երկեքին քօ՛ղն է վրէժն
Որ շիրիմիդ մարմարին վրայ կը կաթէ
Իր մարգարիտն ասաղնգնու ինփօրեն...
Ըսէ՛, միայն փախաղ հաւաքն ըսպիտակ
Իր շուտափոյթ ըստօտերին մէջ կը ծածկէ
Գերեզմանիդ ամալութիւնը վրստմ...
Զէ՛ս լրսեր դուն մոնշող զետերն հայրենի,
Եւ արծիւները կառաւող որ կ'իջնեն
Արեւափառ ու լայնաստուեր թևերով՝
Արարատի բարձունքներն երկնամուխ...

Ը.

Ա՛յ արթնցի՛ր, հարիւր տարի է արգէն
Որ օրօրոց իր խորհուրդի վարդերով
Այս զերեզմանը պըսակեց մահազեղ...
Բայց պէտք է որ Շիրիմը նո՛ն բարձրնայ՝
Ուր Օրօրոցը ժրպտեցաւ արեւոտ...
Ո՛վ հրահայեա, որուն դեռ սիրտը կը զգամ
Իմ առաջին տարիներու երազով,
Ներշնչումիս խորհուրդին մէջ սրտագին,
Ո՛վ հրահայեա, ալ արթնցի՛ր, արթնցի՛ր,
Անո՛ թափօրը ջահազարդ կը հասնի.
Եւ լրսնս դուն օրնիբողութիւնը փառքիդ,
Կը առանձն դուն թիւր զքոյակներն երազուած,
Եւ դափնիները զեղեցիկ ու դալար,
Հայ կոյսերու վարդամատով ձեռքերով
Արտախորտուած Զիշատիկիդ է խնդիր...

Թ.

Կը լովանան Արշալոյսի քրքուռներ
Արարատի յաւերժական ձիւնին մէջ,
Եւ Հայքնիքըդ պանծալի խնդութեամբ
Կու գայ, դարձի մը ծաղկերով պարտուած,
Եւ շափիւղակն Ագրիականի գլխդէն
Կը խնդրէ սիրտըդ մեծափառ և անհուն,
Աստուածային իր լուսախին իսկութեամբ...
Ո՛ւ մէկ սափոր վիշապներու պղծախիւրտ,
Ասպաստարէ կամ մարմարէ քանդակուած,
Պիտ՛ առփոխէ սրտըդ, փերթո՛ղ հայրենի,
Արձանն անոր պիտի հողմերը տանին,
Եւ ամեն զուգձ հայրենական դաշտին մէջ
Խառնըւելով անոր՝ հունձքերն պաշտպան
Պիտի ժայթքէ ոսկեծովի մը նըման...
Դուն ամեն տեղ պիտի զանա քու հողիդ,
Ամեն ակութ պիտի շուռնայ մէջ վառի,
Որպէս ըսդին, ըոցերու տակ երկնայից...
Եւ նոն ուր վարգն ու մրտնին ծաղկաւտ
Կը զբասանպունի դիցանըւէր դափնիով,
Սրտիդ աճիւնն աստուածներու աճիւնին
Պիտի զանէ վերափոխումը լոյսի...

Ժ.

Եւ շափիւղակն Ագրիականի թաղունին
Հայրենիքիդ ուխտաւորին պիտ՛ յանձնէ,
Անընապաշտ զերեցութեամբ հողեզմայ,
Սիրտըդ համուտ քաղախումովն իր կեանքին...
Ա՛յ արթնցի՛ր, թափօրն անո՛ կը մեկնի
Գիշերին մէջ իր ըոցափառ ջահերով,
Եւ կը տանի սիրտըդ ընծայ խնդարոյր
Հայրենիքի յերկրական մեկնանքին...
Արշալոյսն է, Արշալոյսի քրքուռներ
Սրտիդ մէջէն անո՛ ծաղիկն ըսկըստ,
Ու քեզ համար, ո՛վ հրահայեա, ո՛վ փերթո՛ղ,
Հայրենաշունչ և հողեզմայ քաղցրութեամբ
Արարայէն անո՛ Պապուշ կ'երգէ...
(Փարիզ)

ԱՐՄԷՆ-ԵՐԿՍԹ

Հ. Ղ. ԱԼԻՇԱՆ ԵՒ ԻՐ ԲՆՈՒՆԻՆ

Հ. Ալիշանի վրայ, իր բանաստեղծ,
շատ քիչ բան գրուած է և այն ալ ընդ-
հանուր տեսակէտով. դեռ կը պակսին
զրական ու քննական ուսումնասիրութիւն-
ներ և վերլուծումներ իր քերթուածնե-
րուն: Սովորաբար կ'ընդունուի ամենէն
մեծ բանաստեղծը հայ արդի զրականու-
թեան, իր տաղանդին անհուն բազմամաս-
նութեամբ ու տաղաչափութեան և լեզուի
ճոխութեամբն և զանազանութեամբ. իր
երգը ամենէն վեհը, ամենէն հզօրը կը
նկատուի, ամենէն բազմամասնը. ամէնքը
զգացած են իր արտայայտութեան անդի-
մազարմ ազդեցութիւնը և թովբը: Կը մնայ
սակալն քննել այս երգին հոգեբանութիւնը
և ծագումը, քննել անոր զեղեցիկագիտա-
կան՝ վարկերը. ինչ որ տակաւին իրագոր-
ծելի է և հարկ է իրականացնել հայ
զրականութեան կեանք տալու համար:

Ես ուզեցի ճանչնալ մեծ Հեղինակը
աւելի իր ծաղկատի շրջանին, երբ ասու-
պային ցողքեր կը լուսաւորեն հորիզոնը, և
զգացումը այնքան յորդ կ'ըլլայ և ոգեւո-
րիչ՝ կեանքի զեղման հետ: Կը կարծէի թէ
պիտի հանդիպիմ հոն հրատապ և ալեծուփ
սրտի մը բարախիւններուն՝ անդրաշխարհի
սարսուռին մէջ. միտքս դեռ լի էր տպա-

ւորութիւններով Տխրունիէն և Տէրունիէն, Բայց այս ամենէն՝ շատ նուազկոտ արձազանգ մը միայն կրցայ գտնել, զորթէ մեռնող, համակամող շրթներու վրայ: Զգեստը զոր փոխ առած էր Հ. Ալիշան ընծայելու համար իր այս քերթուածներուն, անթեշած էր իր բոցավառ հրապրըր:

Հ. Ալիշանի այս շրջանին, այն է սկզբնաւորութեան, պատկանող քերթուածները համեմատութեամբ սակաւաթիւ են: Բնունիին մեծ մասը, բոլոր «Երգը հանգրուանաց»ը, և Տխրունիէն ու միւս հատորներէն մէկ քանի ոտանաւորներ որ 1839 ու 1840 թուականները կը կրեն: Կարգաւով Բնունին մարդ պիտի կարծէ տեսնել սկզբնական փորձեր վարժելու համար քերթողական արուսայտութեան մէջ. նախածրագրած տեսութեան և կերպի արտադրութիւններ են ամէնքն ալ: Մեծ մասը ոտանաւորներէն նկարագրական գոյն ունին. մեղմ գոյներ, անհուն փափուկ երփնաւորումներով, որ երթալով կ'անոս, բանան և կը նաւաղին զգացման շատ նուրբ գիծի մը փոխուելու համար: Երկու «Առաւօտ»ները իրարմէ քիչ տարբերութիւն ունին, պատկեր մը գիւղական կեանքի՝ երբ բնութիւնն ու մարդիկ կը զարթնուն. «Լուսին»ը, իր այնքան փափուկութեամբ և տխրանոյշ հմայքով, ազատ չէ այս ուղղութիւնէն. նորէն բնութեան իրաց և մարդու պատկերացում, է որոնք կը փնտռեն և կամ կ'օրհնեն լուսինը իրր իր և գոհար գիշերին: «Գիշեր»ին մէջ նիրհող բնութեան տողանցքը կը գծէ բուէճէն, քամիէն մինչև անցուն սէրը որ հմայ ալ կը հանգչի: «Պատկեր բնութեան»ը ամէն քերթուածներուն ամփոփումն է, ուր բնութիւնը իր տարրներով և եղանակներով իրաւունք ունեցած է մտնել, իր տիեզերական անհունութիւնէն և անմեղութիւնէն շիթ մը կաթելու համար Ալիշանի տողերուն մէջ, որպէս զի անոնք ալ, իրեն նման, կարենան յաւիտենական մնալ: Ոչ մէկ քերթուած զարտուղութիւն չի կազմեր, ամէնն ալ նոյն ոգիով կը սկսին ու նոյն ուղղութեամբ կը շարունակուին իրենց մասերուն մէջ:

Պիտի համարձակէի ըսել թէ ազատ ներշնչումը գոյութիւն չունի Բնունիին մէջ. նիւթական ծրագրին բռնութիւնը այնքան սաստիկ է որ նոյն իսկ զսպել կ'ուզէ տալ նոյն պահուն իր կրած զգացումներն և ունեցած իղձերը, ու վերջին քառասկ մը միայն կը նուիրէ անոնց, այն ալ տխուր և հարեանցի մտածութեամբ: Բնութեան ամէն իր Ալիշանի մտքին մէջ միեւնոյն մէթոսը կ'արթնցնէ, կամ, լաւ եւ, ինք իր սովորած միեւնոյն մէթոսով կը տեսնէ բնութեան ամէն առարկայ: Այս տեսակէտով Հեղինակը իր նախորդաց ազդեցութեան տակ է. իր կերտածները յունական արձաններու անայլալ անդորրութիւնն և գաղափարականութիւնը ունին, ու կասկածել կու տան որ ինք բնութեան և կեանքի իր առնունքներն մէջ, ինչչէն է այս հակասութիւնը մարդուն և իր նախնական զործին մէջ:

Ալիշան ունէր հրաժառ սիրտ մը: Քերթուածի մը մէջ տաան և մէկ տարի յետոյ գրուած, անդրադառնալով իր սկզբնաւորութեան շրջանի զգացմանց վրայ, «դաւար խանդ»ով բոցարծարծ կը գտնէր ինքզինքը, և կը կարծէր «արտաթնոյթ քարառ»ներ լսել ընդունելիին սաղարթներէն, երբ հովը հծծելով կը շարժէր զանոնք. նոյն միջոց աշխարհս ալ «քերդողական քողին» ներքեւ զեղեցիկ երևոյթ մ'ունէր իր աչքերուն համար: Իր քսանամեայ սիրտը բաց էր և ընդարձակուած՝ զգալու համար կեանքի ամէն շարժում, ամէն գեղ, ուժգնօրէն փարած էր բնութեան ոգիին՝ զայն ըմբռնելու համար իր հուր հոգիով: Այս ամէնը սակայն հազիւ հազ կը նշմարուին Բնունիին մէջ:

Ապրած «խոնարհ խրդի» մը մէջ, մարդուած գաղափարականով մը՝ նկատելու բնութիւնը որոշեալ սեփականութեամբ և սակեւտնեւով, առջի անգամ երբ ուղղակի հաղորդակցութեան մէջ կը մտնէ բնութեան հետ, և բնութիւնն իր խոնկեղած կեանքով և յուզումներով կ'ուզէ ներս խուծել, կը գտնէ հոգի մը և սիրտ մը կարծապէս զրուակած ուրիշ տեսութիւններէ. այն ատեն բնու-

թիւնը անոր հոգեպէս դաստիարակուած մտքին մէջ կը կորսնցնէ իր մերկ իրակաւ, նութեան հմայքն և զօրութիւնը. ամէն բնածին շարժում և զգացում կ'ենթարկուի մշտնջ դատման մը. բնութեան ամէն աւարակայ իր իւրտեցնող գեղը կը կորսնցնէ դասական շնորհաց քողով սնգուրեւելու համար: Ասոր համար Բնունիին մէջ Ալիշան ամենէն աւելի նուազ ինքն է, քանի մը ոտանաւորներու և քառակներու մէջ միայն կը նշմարուի այն սիրտը, որ յետոյ այնքան սաստիկ պիտի հրդեհէր, Հոս անբողոք սիրտ մըն է, գրեթէ նուազած, որ համեստ բերով կը նայի արուեստին՝ անոր հետ հուսկ ինքն ալ մեռնելու համար. սիրտ մը որ մայրամուտը յետին շողին իր յիշատակին ծաղկէ մ'աւելի թաղում ըլլալը մտածելով կը յուզուի. սիրտ մը որ տակաւին անմեղութեան և սիրոյ նման հեզ կը գտնէ իր կոհակները, որոնք տարիներ վերջ պիտի ըլլան անզուսպ և « որ անդու գան և քախի, մընչեն մընչեն, տան քրքիչ, գան և երթան, դարձ առնեն, խօսիլ կամին՝ չ'ասեն ինչ »:

Իթէ Բնունիին մէջ նուազ անձնականութիւն և իւր զգացում կայ, եթէ ան նուազ կը պարունակէ Ալիշանի հոգին, զուրկ չէ սակայն զրական վարկերէ: Սկզբնաւորող սրտի մը խանդը ունի, բնութեան արտաքին փայլը անդրադարձնելուն մէջ. ծաղիկներու քնքշութիւնը, դալարներու թարմութիւնը, զգիւտին զովութիւնը՝ լուսարփի օրուման մը ջերմութեան մէջ. կը ջնսայ բարձրագոյն գեղ մը տալ իր նկարներուն: Իր գաղափարները չեն դառնար մտածութեան մը շուրջ, այլ կը սիրէ փոփոխել զայն. կը հնարէ նոր բացատրութիւններ և տեսնելու նոր կերպեր՝ իրերը ճշգրիտ պատկերացնելու համար. բառերուն պատկերի մը բոլոր նրբերանգները կ'ընծայէ. կը յաջողի աւելի մանրամասնութեանց՝ ինչպէս և փափուկին և գողտրին մէջ: Նուազ է երկակայութիւնն և ուժգնութիւնը, բայց փոխադարձ՝ Լամարթինի հանդարտութենէն շող մը կը պայծառացնէ իր այս հայեւատիպ քերթուածները, երբեմն

մինչև մեղմագոյնեան առաջնորդելու չափ, ինչպէս Լուսնոյն և Արուսեակին մէջ, առանց սակայն յուզում առաջ բերելու:

Այս ամենուն հակառակ՝ չեն պակսիր նաև նախք բացատրութիւններ և սողեր ինչպէս կամուրջ, Գետ, Ծովն շինք ոտանաւորներուն մէջ. ուր բնութիւնը իրեն նիւթ չ'ընար հայթայթել իր ծաղիկներով, աստղերով, լուսինով, հասարակ իմաստներու մէջ կ'իյնայ:

Իր տաղաչափութեամբ և լեզուով նախորդաց ազդեցութեան տակ է. բայց կը ճգնի ինքնուրոյն լեզուի և ոճի կազմութեան, համապատասխանող իր քերթուածներուն, որ բազմաբեղուն ըլլայ և պատկանի ամէն դարերու: Կը սիրէ խաղալ բառերու և յանգերու հետ. ձուլում և կաղապարում սողեր և բացատրութիւններ կան որ երբեմն երբեմն այնպէս անաղարտ ընդ առաջ կ'ելլեն, կարծես չափաւանջ շարժումը բթացնելու համար: Ալիշան իր ժառանգած այս տաղաչափական կապերէն պիտի չ'կարենայ բոլորովին ազատիլ. մանաւանդ ոմանք իր տաղանդին հետ պիտի ստուարանան. բայց երբ իր տաղանդը աւելի թևատարածութիւն պիտի առնէ, երբ առատազեղ պիտի ըլլան իր մէջ կեանքն և զգացումը, երբ անձնակաւ նութիւն և հոգի պիտի զնէ իր բանաստեղծութիւններուն մէջ, այն ատեն անոնք պիտի անգայտանան և չ'ընան ջերմութեան մէջ այս լոյսերուն:

Իր բերակացութիւնն այս ամենուն՝ Բնունիին մէջ միայն բնութեան արտաքինութիւնը տեսած և պատկերացուցած, ժառանգած գունազեղ արուեստով մը, առանց անձնական հոգիի և կեանքի: Գուցէ զարտուղութիւն կազմէ միայն « Հարբէնք », զրա՞ծ իր քսանամեակին առթիւ, ուր յորդ զգացման անկեղծութիւնը և բնականութիւնը բխած է պանդուխտ սրտէ մը: Տարի մը վերջ մայս զգացման կեանքը աւելի ներշնչում և ուժգնութիւն պիտի ստանայ « Միերան »-ի և միւս քերթուածներուն մէջ:

Հ. Կ. ՔԻՊԱՐԵԱՆ